

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

Наталія Сорочинська
Олександр Мартинюк

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

(інтегрований курс)

**Підручник для 6 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН
2019

УДК 94:94(477)
С 65

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 р. №472)

Сорочинська Н. М., Мартинюк О. О.
С 65 Всесвітня історія. Історія України [інтегрований курс] : підручник для 6 кл. закладів загальн. серед. освіти / Н. М. Сорочинська, О. О. Мартинюк. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2019. — 224 с. : іл.

ISBN 978-966-10-5858-2

Підручник містить систематизований виклад всесвітньої історії та історії України для 6-го класу. Матеріал відповідає новій програмі Міністерства освіти і науки України.

Для учнів 6-х класів закладів загальної середньої освіти та вчителів історії.

УДК 94:94(477)

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ЛЮБИ ДРУЗІ!

У цьому навчальному році ви вивчатимете систематичний курс історії. Він дозволить вам сформулювати уявлення про період найдавнішої історії людства від появи перших людей до загибелі Римської імперії. Ви також дізнаєтеся про окремі найважливіші події далекого минулого нашої Батьківщини, пам'ять про які зберігає український народ.

Надійним помічником у цьому стане підручник, який ви тримаєте в руках. Пропонуємо вам кілька порад, дотримання яких стане запорукою успішної роботи з ним на уроках і вдома. Перед початком роботи з підручником необхідно ознайомитися за змістом з його структурою. Матеріал підручника об'єднано у три теми, кожна з яких містить декілька параграфів, котрі своєю чергою поділяються на пункти. У тексті ви побачите виділені слова і дати. Це означає, що на них необхідно звернути особливу увагу. Важливу роль для розуміння матеріалу мають численні ілюстрації і карти. Розглядаючи ілюстрації, обов'язково звертайте увагу на підписи до них, які пояснюють зміст зображеного. Історичні карти допоможуть вам з'ясувати, де саме відбувалися події, про які йдеться в тексті, або які зміни вони спричинили. Обов'язково опрацюуйте включені до параграфів вставки з уривками історичних джерел (спогадів сучасників, документів тощо) і цікавих фактів. Вони сприятимуть повнішому осмисленню матеріалу в цілому.

Після кожного параграфа подані запитання і завдання. Звертайте увагу на умовні позначки поряд з ними. Вони допоможуть вам краще зрозуміти, що і як необхідно виконувати. Закінчивши навчальну тему, ви матимете можливість підсумувати вивчений матеріал за наведеними після неї узагальнюючими запитаннями і завданнями.

Кожна тема містить одне-два практичні заняття за розглянутим матеріалом. Готуючись до них, необхідно спочатку опрацювати розміщений на його початку навчальний текст, а потім, опираючись на рекомендації вчителя, виконати завдання. Результати роботи обговорюються разом з іншими учнями на наступному уроці.

Взявши до уваги ці поради, перегорніть наступну сторінку й розпочніть знайомство з історією.

Бажаємо вам успіхів!

Автори

НА СТОРІНКАХ ПІДРУЧНИКА ВИ ПОБАЧИТЕ ТАКІ ПОЗНАЧКИ:

Після вивчення матеріалу параграфа ви зможете:

Ця рубрика розташована після назви параграфа і містить стислий виклад основних навчальних завдань.

Пригадайте:

Тут є питання, які допоможуть вам підготуватися до сприйняття нового матеріалу.

Словничок

Тут наведено тлумачення термінів і понять, що виділені чорним шрифтом у тексті параграфа.

Робота з історичними джерелами

Тут наведено фрагменти різноманітних матеріалів (уривки з історичних документів, спогадів очевидців подій тощо). Потрібно прочитати і відповісти на запитання до них.

Цікаво знати

Тут розміщено чимало історичних цікавинок, що стосуються матеріалу параграфа.

Запитання та завдання

Ця рубрика містить запитання і завдання до тем, викладених у параграфах. Вони об'єднані у чотири групи. Завдання кожної групи потрібно виконувати так:

- запитання **першої групи** вимагають короткої відповіді. Вони допоможуть вам здійснити самоперевірку і переконатися у запам'ятовуванні тексту параграфа;
- запитання **другої групи** потребують розгорнутої відповіді. Відповідаючи, ви розкажете про те, що дізналися з тексту параграфа;
- завдання **третьої групи** допоможуть вам сформулювати вміння і навички, що є необхідними для вивчення історії;
- **четверта група** містить складніші за змістом і формою запитання та завдання. Для їхнього виконання потрібно висловити свою точку зору, спираючись на те, що ви дізналися у параграфі.

Постать в історії

Тут міститься додаткова інформація про видатних людей.

Робота з ілюстраціями

Тут містяться завдання для аналізу малюнків.

ВСТУП

1. Що вивчає історія стародавнього світу?

Історія — наука про розвиток суспільства від минулих до теперішніх часів. У п'ятому класі ви ознайомилися з окремими сторінками історії України, а тепер починаєте ознайомлюватися з історією інших країн та народів, з історією всього людства. *Історія* — одна з найдавніших наук. Слово «історія», як ви вже знаєте, давньогрецького походження, що перекладається як «дослідження», «оповідь про події».

*Історія людства від найдавніших часів до теперішнього часу називається загальною або всесвітньою історією. **Історія стародавнього світу — це перший період всесвітньої історії.*** Саме його ми й будемо вивчати у шостому класі.

Він починається від появи людства і закінчується падінням Західної Римської імперії у V ст. (476 р.)

*Перший ступінь у розвитку людського суспільства історики назвали **первісністю** (деякі історики поділяють його на два періоди: **дикість і варварство**), наступний ступінь — **цивілізацією**.*

Основними ознаками цивілізованості вважається наявність міст, писемності та держави.

Історія стародавнього світу вивчає життя первісного суспільства і перших цивілізацій.

2. Історичні джерела

Із курсу історії п'ятого класу вам відомо, яким чином учені досліджують історію. У цьому їм допомагають **історичні джерела**.

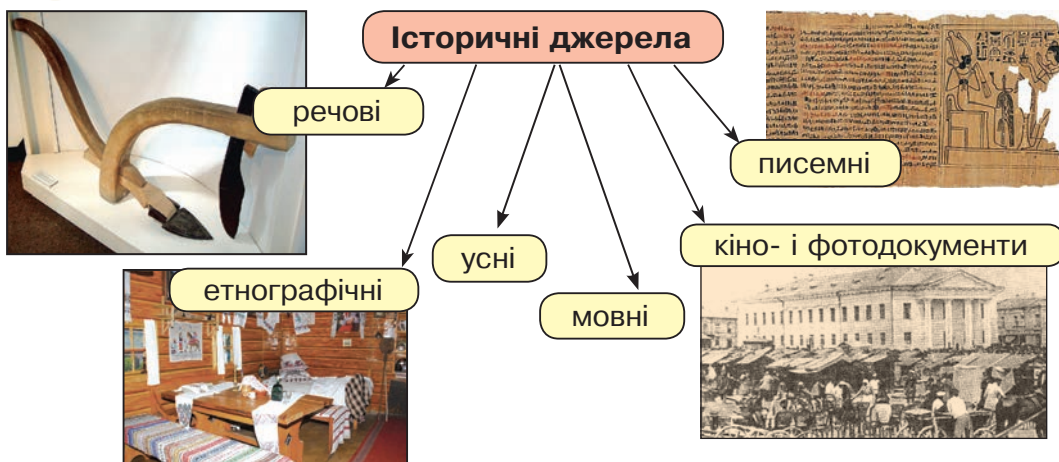
Будівлі, речі, документи, малюнки, перекази, звичаї тощо допомагають історикам встановлювати факти і писати історію.

Історичні джерела — це предмети матеріальної культури, писемні пам'ятки, звичаї, особливості давніх мов, усе те, що дає уявлення про минуле.

Насамперед вони вивчають *писемні джерела*. Людина навчилася писати понад п'ять тисяч років тому, і відтоді накопичилось багато писемних пам'яток. Це глиняні таблички, єгипетські папіруси, берестяні грамоти, рукописні літописи, книги, ділові документи тощо.

Але більша частина історії людства була безписемною. Як же вчені дізналися про те далеке минуле? У цьому випадку на допомогу приходять науки: *археологія, етнографія, антропологія та інші, які, узагальнюючи, називають допоміжними історичними дисциплінами*.

3. Археологія і антропологія

Найбільшу частку джерел становлять різні речі.

Археологія — наука, яка вивчає матеріальні (речові) історичні джерела та відтворює за ними минуле людського суспільства.

Матеріальні джерела — рештки давніх поселень, жител, будівель, цвинтарів, знаряддя праці людини, прикраси, посуд й інші залишки матеріальної культури, тобто сліди життя та діяльності людини на Землі. Попіл від вогнища первісної людини, печера зі слідами її життєдіяльності, кам'яна сокира, черепок від посуду, канал, загата, дорога, піраміда — усе це матеріальні джерела.

Деякі матеріальні джерела збереглися на поверхні, інші опинилися під кількома шарами ґрунту, піску або мулу. Археологи, розкопуючи й досліджуючи їх, ведуть копітку роботу, аби розгадати таємниці історії, що сховані під товщею землі.

Для визначення часу археологічних знахідок археологи встановили систему «трьох віків» — кам'яний, бронзовий, залізний. Такий поділ історії людства називається археологічною періодизацією, в основі якої покладено зміни в характері основних матеріалів, із яких виготовляли знаряддя праці, предмети побуту, зброю тощо. Протягом мільйонів років людина виготовляла знаряддя праці з каменю, цей період отримав назву **кам'яного віку**. Але за останні декілька тисяч років найважливішим відкриттям людини стало виготовлення знарядь праці з бронзи, а пізніше — із заліза. Ці періоди археологи назвали відповідно **бронзовим** та **залізним віками**.

Археологічні розкопки

Археологічні розкопки — дуже трудомістке заняття. Усі роботи переважно проводяться вручну. Верхній шар землі знімається лопатою, а потім робота виконується за допомогою ножів і щіток, щоб не пошкодити знайдені предмети; археологам доводиться перебирати руками тисячі тонн землі, щоб відшукати важливі матеріальні джерела. Деякі розкопки ведуться десятки і сотні років. Так, розкопки стародавнього міста Помпеї, що загинуло внаслідок виверження вулкану, тривають від 1748 року. Місто було засипане попелом під час виверження Везувію в 79 р. Воно не потерпіло ані від вогню, ані від грабіжників, тому археологам вдалося відтворити як зовнішній, так і внутрішній вигляд споруд.

Величезне значення в інтерпретації знайденого археологами має також **антропологія** — наука, яка вивчає тілесну, духовну та соціальну природу людини, її походження і розвиток, наука про еволюцію людини та людства. Однак у країнах Західної Європи та США під цим терміном розуміють науку про первісних людей взагалі. Сучасна наука дає змогу досить достовірно відтворити образ людини. Вчені створили метод відтворення обличчя за будовою кісток черепа. За ним можна відтворити портрет і сучасної, і давньої людини.

Людські рештки

4. Етнографія

Крім згаданих джерел, історики первісного суспільства досліджують етнографічні дані.

Вчені й мандрівники знайшли племена мисливців та збирачів, які живуть сьогодні в різних частинах землі: у Південній та Північній Америці — індіанці, в Австралії — аборигени, в Африці — бушмени, у Південно-Східній Азії — тоа-ла, андаманці, семанги та ін. Вони нічого не знають про рільництво, не мають домашніх тварин. Знаряддя праці виготовляють з каменю, кісток та дерева. Займаються полюванням та збиральництвом. Не носять одягу та взуття. Для житла вони використовують хижі (курені), які складають з гілок, каміння, землі й жердин. На одному місці довго не затримуються.

Дослідження життя цих племен допомагає вченим відтворювати життя минулого, робити висновки про первісних людей.

Дослідження побуту народів, яких не торкнулися здобутки сучасної цивілізації, також допомагають історикам дізнатись про минуле. Різноманітні обряди (наприклад, весільні, похоронні, календарні), а також такі явища матеріальної культури, як одяг, прикраси, житло становлять значний інтерес для вивчення історії.

Індіанець в національному вбранні, малюнок Л. Родрігеса

Етнографія — наука, яка досліджує побут і звичаї народів, їх матеріальну та духовну культуру.

5. Відлік часу в історії

Вивчення історії неможливе без визначення часу, коли відбувалася певна подія. Яким способом люди відкрили існування часу й розпочали його вимірювати? Ймовірно, це відбулося в результаті їхнього спостереження за навколишнім світом. Відбувається зміна дня і ночі, пір року тощо. Саме це дозволило людству створити **календар**.

www.bohdan-digital.com/dodatk001.pdf

Календар — це спосіб підрахунку днів у році, система числення часу, заснована на періодичних явищах природи: зміні пір року, фаз Місяця, Сонця.

Календарі дозволяють упорядковувати окремі факти, встановити, яка подія відбулася раніше, а яка пізніше. Історикам визначати час певних подій або їх дати допомагає наука хронологія. Упорядкувати події і відобразити їх у послідовності допомагає лінія часу. Ця пряма поділена на відрізки, які означають роки, десятиліття, століття, тисячоліття. Історики переважно вимірюють час *століттями*, які скорочено позначаються «ст.» і пишуться *римськими цифрами*. Десять століть становить *тисячоліття*, яке позначається «тис.» і теж пишеться *римськими цифрами*.

Як рахують роки в межах століть і тисячоліть?

I тис.		II тис.		III тис.
V ст.	X ст.	XI ст.	XX ст.	XXI ст.
401-500 pp.	901-1000 pp.	1001-1100 pp.	1901-2000 pp.	2001-2100 pp.

Але для здійснення відліку потрібна якась відправна подія.

Сучасне літочислення почалося майже дві тисячі років тому. Воно пов'язане із виникненням християнської релігії. Серед християн було прийнято вести відлік часу від Різдва Христового — моменту, коли народився Ісус Христос. Це літочислення поширилося в багатьох європейських країнах, почалася *християнська ера*, яку стали називати *новою* або *нашою ерою*. Усе, що сталося до моменту народження Ісуса Христа, вважається подіями *до нашої ери* (до Різдва Христового) та записується скорочено — до н.е. (до Р.Х.). Минуло понад 1000 років, перш ніж християнська віра була прийнята всіма європейськими країнами. Було підраховано, що Ісус народився 753 року від заснування Риму. Роки нашої ери, як правило, вказуються без додавання «*наша ера*» (н.е.) або «*після Різдва Христового*» (Р.Х.).

Календар ацтеків

до н.е. (до Р.Х.) точка відліку н.е. (Р.Х.)

V IV III II I I II III IV V

Лінія часу (умовний напрямок руху часу вказаний зліва направо)

В арабських народів було створено мусульманську еру, її відлік починається з 622 року за юліанським календарем. У віруючих мусульман існує місячний календар, який на 10–11 днів коротший за наш. Тобто у нас минає 32 роки, а в них за той самий час — 33 місячних. Деякі мусульманські народи ще використовують, окрім місячного, і сонячний календар.

Чим раніше до нашої ери сталася подія, тим більша кількість років до н.е. Чим пізніше сталася подія, тим менша кількість років до н.е.

Слов'янський календар

Відлік років в історії кожен із давніх народів проводив по-своєму. Тому вченим дуже важко встановити, коли сталася та чи інша подія. Існує понад 200 різних літочислень, тобто нумерацій років. У Давньому Єгипті роки починали рахувати від початку правління нового фараона, у Японії — з моменту вступу на престол імператора. У Давній Греції відлік років проводився за Олімпіадами, а в Давньому Римі — від початку заснування Риму.

Перевірте, як ви запам'ятали

1. Що вивчає історія стародавнього світу?
2. Які головні ознаки цивілізації?
3. Назвіть основні види історичних джерел.
4. Вивченням яких історичних джерел займається археологія?
5. Що таке календар? Чим відрізняються місячний і сонячний календарі?
6. Коли починається і закінчується перший період всесвітньої історії?

Подумайте і дайте відповідь

7. Які джерела, на вашу думку, дають історикам найвичерпнішу інформацію про первісні часи людства?
8. Чому археологію іноді називають «історією, яка озброєна лопатою»?
9. Як етнографія допомагає у вивченні історії?

Виконайте завдання

10. До якого століття ви можете зарахувати сучасні дні, враховуючи періодизацію, встановлену археологами?
11. Для чого людство винайшло календар? Які системи літочислення вам відомі?

Завдання для допитливих

12. Що покладено в основу археологічної періодизації історії і чому?

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Відлік часу в історії стародавнього світу

www.bohdan-digital.com/dodatok/P11.pdf

РОЗДІЛ 1

ПЕРВІСНІ СПІЛЬНОТИ. АРХЕОЛОГІЧНІ КУЛЬТУРИ

§ 1. ПОЯВА ЛЮДИНИ. ОСВОЄННЯ ДАВНЬОЮ ЛЮДИНОЮ ПЛАНЕТИ ЗЕМЛЯ

Після вивчення матеріалу параграфу ви зможете:

- називати основні етапи антропогенезу;
- скласти уявлення про основні теорії походження людини, формування людських рас;
- давати пояснення, хто такі австралопітеки, пітекантропи, неандертальці, кроманьйонці.

Пригадайте:

1. Для чого ми вивчаємо історію?
2. Чому людину завжди цікавило питання її походження?
3. Що вам відомо про походження людини?

1. Основні теорії походження людини

Одну з найскладніших проблем і нерозгаданих загадок людства можна сформулювати так: «Як виникла наша планета, яким способом і чому на ній зародилося життя?» Нині більшість учених припускає, що вік Землі становить близько 6 млрд років. Але життя на ній з'явилося 3,6 млрд років тому і протягом мільйонів років розвивалося від найпростіших живих організмів, що зародилися у воді, до складних. І тільки згодом, після довгих мільйонів років, на планеті з'явилася людина.

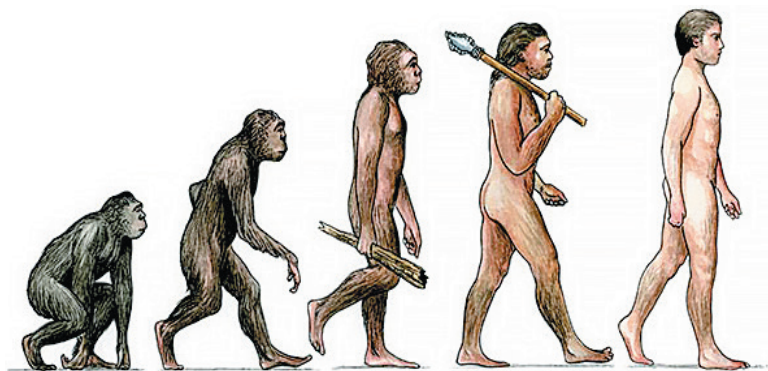
Походження людини є такою ж таємницею, як і виникнення життя на Землі. Серед учених щодо цієї проблеми постійно точаться суперечки, виникає багато різних припущень, здогадок і теорій.

Найдавнішою з таких теорій є **релігійна**. В її основі лежить твердження, що людина, як і увесь світ, є Божим творінням. Цю теорію також називають **креаційною**, або теологічною.

Існує також припущення, що **життя навмисно було занесене на нашу планету з космосу** високорозвиненими розумними істотами.

Чарльз Дарвін

Еволюція людини (за Дарвіном)

Усе-таки ж, переважна частина вчених завжди наполягала на земному і природному походженні людства. Думка про те, що людина походить від мавпоподібної істоти, належить англійському природодосліднику XIX ст. **Чарльз Дарвіну**. Він розробив учення про еволюцію — *розвиток живої природи під впливом навколишнього середовища та природного добору*. Природний добір полягає в тому, що виживають найбільш пристосовані організми. Їхні якості передаються нащадкам через гени, в результаті чого зростає пристосованість живих організмів до умов навколишнього середовища.

Жодна з цих теорій сьогодні остаточно не доведена, походження людини лишається предметом суперечок учених.

2. Предки людини

Більшість учених дотримуються думки, що людина походить від **деревної мавпи** — **дріопітека**. Дріопітек з'явився близько 18 млн років тому в Африці й поступово розселився по інших континентах. Він рухався на чотирьох кінцівках. Його дії, як і дії багатьох інших тварин, зумовлювалися потребами пристосовуватися до природи, яка постійно змінювалася.

Крім дріопітека, серед пращурів людини вчені називають **південну мавпу** — **австралопітека**, який з'явився понад 4 млн років тому. На відміну від дріопітека, він пересувався переважно на двох кінцівках. Безмежними просторами **Африки, яку вважають**

Австралопітек

У 1974 р. американські археологи в Східній Африці знайшли скелет австралопітека, якого назвали Люсі. Зріст — 105 см і маса тіла — 27 кг. Жила Люсі 3 млн років тому. Це найдавніша знахідка австралопітека. Можливо, австралопітеки вже виготовляли примітивні знаряддя із дерева і каменю. Пізніше було знайдено скелет австралопітека, що мав зріст 150–170 см і жив 2,5–1,5 млн років тому.

колискою людства, австралопітеки пересувалися невеликими групами, збираючи рослини й полюючи на дрібних тварин. Вони не були ні сильнішими, ні прудкішими за своїх жертв або ворогів, та під час полювання чи для захисту, на думку більшості вчених, могли застосовувати камені, палиці тощо.

3. Чинники й умови формування людини

Перетворення людиноподібної мавпи на людину сучасного типу називають **антропогенезом**. Цей процес вивчає наука антропологія. На жаль, докладно з'ясувати, як відбувалося перетворення людиноподібної мавпи на людину сучасного типу, неможливо.

Зміна клімату, спричинена похолоданням близько 3,5 млн років тому, призвела до перетворення значної території Африки на савану та степ. Людиноподібна мавпа, пристосовуючись до життя на відкритій місцевості, змушена була випростатися. Піднявшись над високою травою та чагарником, вона краще бачила як ворогів, так і здобич.

Але прямоходіння було лише однією з умов виживання. Другою умовою було об'єднання з подібними до себе з метою захисту і полювання. Життя у первісному стаді сприяло нагромадженню й передачі досвіду. Ще однією умовою стало виготовлення знарядь праці, яке сприяло розвитку руки і мозку.

4. Первісні люди

Найдавнішу людину відкрив англійський археолог і антрополог **Луїс Лікі** (1903–1972 рр.). Він у 1960 р. в Олдувайській ущелині в Африці знайшов щелепу із зубами та інші фрагменти кісток, які належали невідомій до того часу людиноподібній істоті. Оскільки поряд із нею були примітивні знаряддя праці, то її назвали **людина вміла** (*Homo habilis*). Ця та інші знахідки дали можливість ученим відтворити зовнішній вигляд людини вмілої. Вона мала похилий лоб, скошене підборіддя, масивні щелепи, видовжені руки та короткі ноги. Зріст людини вмілої не перевищував 1,5 м, а маса — 50 кг.

Наступним кроком у розвитку людини була **людина прямоходяча** (*Homo erectus*). Вчені її називають також **пітекантропом** (у перекладі з грецької — мавполюдина). Пітекантропа відкрив археолог Е. Дюбуа на о. Ява у 1890 р.

Порівняно зі своїми попередниками, ця людина мала менш похилий лоб, дрібніші та гостріші зуби, які

Людина вміла

Пітекантроп

були більш пристосованими для харчування м'ясом. Значно більшим був об'єм її мозку.

Підборіддя пітекантропа виразніше виступало вперед. Руки були коротшими, а ноги довшими. Збільшилися також середній зріст і маса тіла. Пітекантропи жили групами по 25–40 осіб.

Пітекантропи, як уже зазначали, виготовляли знаряддя праці з каменю, переважно — рубила та скребки. Саме *праця стала виділяти людей із світу тварин*.

Пітекантропи близько 1 млн років тому стали освоювати й інші континенти. Вони були тими першими людьми, які почали заселяти і територію сучасної України. Їхні рештки знаходять дуже далеко від Африки. Знайденого у Китаї пітекантропа називають **синантропом**.

Нащадком пітекантропа деякі вчені вважають **неандертальця**. Неандертальці або палеоантропи («**давні люди**») жили 150–40 тис. років тому. Зовнішнім виглядом вони були вже більше схожі на сучасну людину. Зріст їх сягав 160 см, маса — 70 кг.

Реконструкція обличчя неандертальця. Авт. Дж. Гурч. Фото Тіма Евансона

Рештки неандертальця (від назви долини Неандерталь, біля Дюссельдорфа у Німеччині) вперше знайшли під час будівельних робіт у фортеці Гібралтар у 1848 р. Пізніше подібні знахідки траплялися і в інших районах Європи.

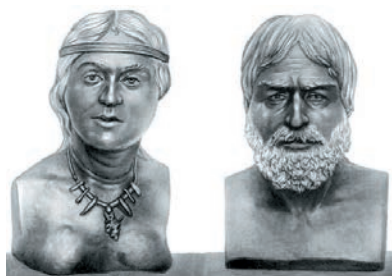
5. Людина розумна

У боротьбі за виживання змінювався не тільки спосіб життя первісної людини, а й її зовнішній вигляд. Близько 40–30 тис. років тому на планеті з'явилася **людина розумна** (*Homo sapiens*). Учені називають її **кроманьйонцем**. Цей вид певний час співіснував із неандертальцями. Назва походить від місцевості Кроманьйон у Франції, де в 1868 р. робітники випадково знайшли рештки давньої людини, котра майже не відрізнялася від сучасної.

Від предків кроманьйонця відрізняло високе чоло, виступаюче підборіддя, відсутність різко означених надбрівних валиків. Через хвороби, погане харчування, загибель під час полювання на хижаків, високу смертність у дитячому віці тощо жили кроманьйонці в

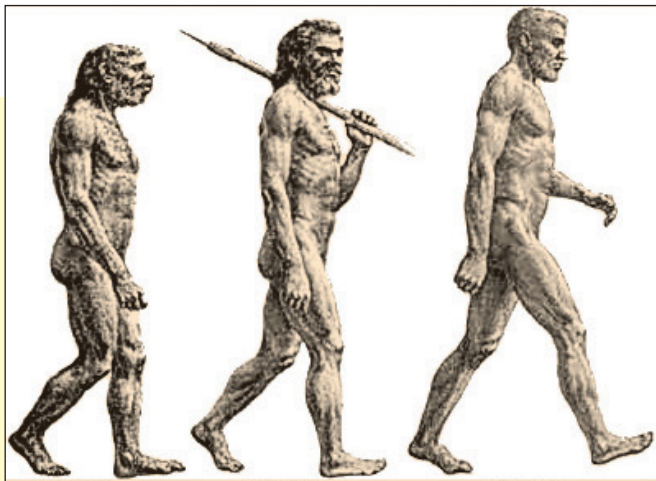
www.bohdan-digital.com/dodatak/005.pdf

Кроманьйонці. Реконструкція М. Герасимова за черепами, знайденими у гроті Мурзак-Коба (Крим, Україна)

середньому до 30 років. Ті, хто доживав до 50 років, вважалися людьми похилого віку.

Які головні зовнішні відмінності неандертальця і кроманьйонця?

Перевірте, як ви запам'ятали

1. Назвіть головні теорії походження людини. У чому вони полягають?
2. Що таке антропогенез?
3. Яких істот вважають предками людини? Що їх поєднує із сучасною людиною?
4. Кого з первісних людей відносять до виду «людина розумна»?
5. Які ви знаєте людські раси?

Подумайте і дайте відповідь

6. Які головні відмінності людини вмілої і людини прямоходячої?
7. Що найбільше вплинуло на становлення і розвиток людини?
8. Чи можна вважати «австралопітека» людиною? Аргументуйте свою відповідь.

Виконайте завдання

9. За допомогою додаткової літератури та ресурсів Інтернету підготуйте повідомлення про розкопки Луїса Лікі в Олдувайській ущелині.
10. Доведіть, що неандертальці мали вищий рівень розвитку, ніж їх попередники.

Завдання для допитливих

11. Чому, на вашу думку, у боротьбі за виживання переміг кроманьйонець, який поступався неандертальцю фізичними даними?

§ 2–3. ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ ПЕРВІСНИХ ЛЮДЕЙ

Після вивчення матеріалу параграфа ви зможете:

- характеризувати форми господарювання первісних людей
- називати основні періоди в історії первісності та заняття людей на різних етапах розвитку суспільства
- застосовувати і пояснювати на прикладах поняття «привласнювальні та відтворювальні форми господарювання».

Пригадайте:

1. Які існують теорії походження людини?
2. Який континент вважають прабатьківщиною людства?
3. Назвіть основні етапи антропогенезу людини.

1. Основні періоди в історії первісності

Найдавнішим і найтривалішим періодом в історії людства є **кам'яний вік**. Він тривав із часу появи людини (близько 3 млн років тому) і до V тис. до н.е., коли вона почала використовувати перші метали.

Кам'яний вік названо за основним матеріалом, із якого людина виготовляла знаряддя праці. Його умовно поділяють на три періоди.

Найдавніший і найдовший із них — **палеоліт**. Ця назва походить від грецьких слів *palaios* — стародавній та *lithos* — камінь. Наступним періодом був **мезоліт** — середній кам'яний вік (*mesos* — середній, *lithos* — камінь). За мезолітом розпочався **неоліт** (*neos* — новий та *lithos* — камінь).

Кам'яний вік — одна з найважливіших епох в історії людства. Протягом тисячоліть людина, пізнаючи світ, здійснила важливі для свого існування відкриття. Вона опанувала вогонь, спорудила перші житла, пошила перший одяг, винайшла лук і стріли. Пізнаючи властивості дерева, каменю, кістки, вона полегшувала своє життя і перетворювала навколишнє середовище.

З часом люди навчилися використовувати метали, і вже наступні періоди дістали назви: **єнеоліт** (мідно-кам'яний вік), **епоха бронзи**, **ранній залізний вік**.

2. Зміни природного середовища. Льодовиковий період

Життя первісної людини безпосередньо залежало від навколишнього середовища: клімату, рослинного і тваринного світу. Наша планета упродовж історії не раз змінювала своє обличчя. З'являлись і зникали гори, моря та океани, змінювали свої русла річки. Надзвичайно мінливим був клімат

Землі. Минали тисячі років, періоди потепління чергувалися з часами, коли клімат ставав холодним.

Під час похолодань, що їх учені називають **льодовиковими періодами**, значна частина поверхні планети вкривалася шаром льоду і снігу. Моря замерзали і століттями лишалися під потужною кригою. За льодовикового періоду рівень води у Світовому океані був нижчим від сучасного майже на 100 м. Останній льодовиковий період розпочався близько 100 тисяч років тому і закінчився 12 тисяч років тому.

Зі зниженням температури повітря льодовик поступово просувався з півночі на південь. Земля перетворювалася на величезну снігову пустелю. У деяких місцях товщина льодовика сягала декількох кілометрів. Але землі поблизу льодовика не були пустою.

До холодного клімату пристосувалися мамонт, північний олень, шерстистий носоріг, вівцебик, печерний ведмідь, шаблезубий тигр та ін. Вони жили поряд із первісною людиною, для якої часом були здобиччю, а часом — безжальним ворогом.

У періоди потепління льодовики танули і відступали на північ. Рівень води в річках, морях і океанах значно підвищувався. Знову змінювалися тваринний і рослинний світ. Із закінченням останнього льодовикового періоду вимерли великі холодостійкі тварини, які не змогли пристосуватися до нових умов. Природа планети стала близькою до сучасної.

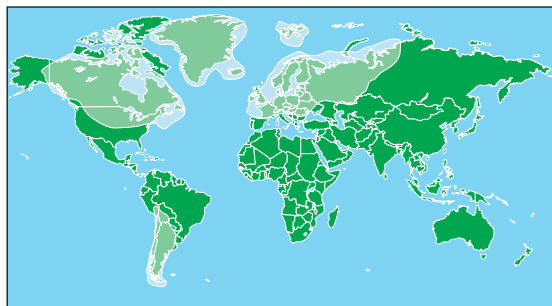
3. Заняття людей і перші знаряддя праці

Як уже зазначалося, головними заняттями первісних людей було **збиральництво і полювання**. Життя людей мало чим відрізнялося від життя тварин. Вони «брали» від природи все те, що створено нею. Вчені такі види заняття називають **привласнювальними**. Вже тоді люди навчилися виготовляти знаряддя праці. Саме праця, а тим більше — праця зі знаряддям, з інструментом, вирізняла людину з тваринного світу.

На думку вчених, першою людиноподібною істотою, яка почала виготовляти знаряддя, була людина вміла. Вона виготовляла примітивні **кам'яні**

Мамонти

Під час льодовикового періоду значна частина поверхні планети вкривалася шаром льоду і снігу

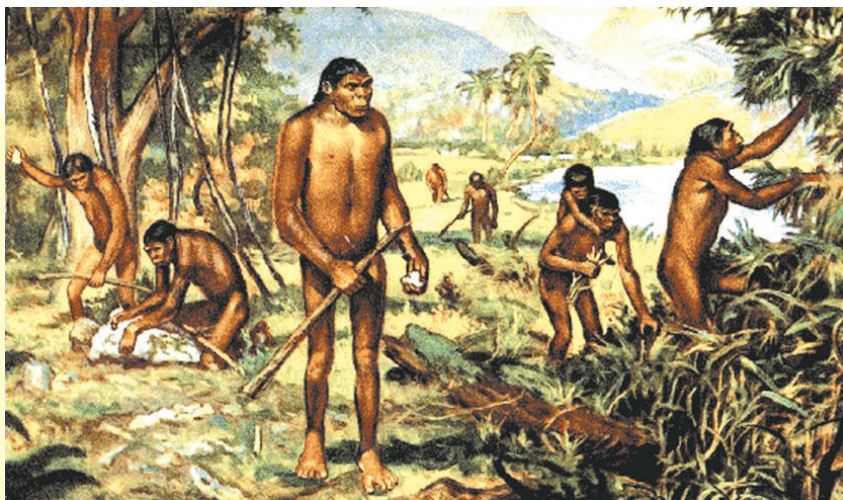

рубила для розмелювання їжі, подрібнення кісток та скребла для білування туш. Окрім того, використовувала **палицю-копачку** — спеціально загострену з одного кінця палицю, яку застосовували в процесі збирання, а також **важкий дрюк** — палицю з потовщенням на одному кінці.

Згодом люди значно вдосконалили знаряддя праці. Змінився і їх асортимент. Але за кам'яної доби головним матеріалом, з якого виготовлялися знаряддя праці, залишався камінь, а також дерево, кістки тварин.

Рубила

Опишіть малюнок, давши характеристику заняттям первісних людей.

4. Вогонь у житті людини

Важливою віхою у розвитку людини стало **оволодіння вогнем**. Достеменно не відомо, коли це сталося. Особливо він знадобився людям за часів льодовикового періоду.

Неандертальці, які жили в умовах холодного клімату, навчилися використовувати вогонь, що з'являвся під час природних явищ (блискавки, пожеж тощо).

У печері Чжоу-Коудянь, що на території Китаю, знайдено кострище з товщею попелу 6 м. Сотні років люди підтримували вогонь, день у день вартуючи біля нього. Вони боялися втратити те, від чого залежало їхнє існування.

Вогонь сприяв збільшенню тривалості життя. Він не лише давав людині тепло, а й захист від хижаків та можливість готувати їжу.

5. Життя та заняття неандертальців і кроманьйонців

Знаряддя праці неандертальців були досконалішими, ніж ті, що їх використовували пітекантропи. А згодом вони почали виготовляти кам'яні ножі, зазубрені пилки, списи, молоти тощо. Як і їхні попередники, неандертальці вели привласнювальний тип господарювання. Але переважало полювання (індивідуальне або загінне). У кроманьйонців (людина розумна), що мешкали поряд з неандертальцями, заняття і знаряддя праці були подібними.

Грізною зброєю в руках давніх мисливців був спис, який давав змогу поцілити здобич на безпечній відстані. Спочатку це була обпалена та загострена палиця. Згодом до неї прикріплювали вістря із каменю або кістки.

Під час загінного полювання кроманьйонці, лякаючи звірів вогнем і шумом, виганяли їх на край урвища. Тварини зривались униз, падали і розбивалися, стаючи легкою здобиччю мисливців.

З часом знаряддя полювання вдосконалювалися. У період **мезоліту (X–VI тис. до н.е.)** первісна людина винайшла **лук і стріли**.

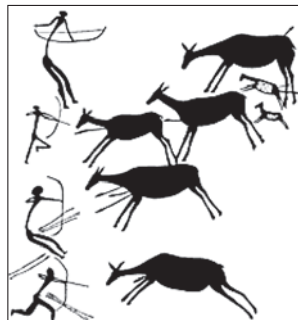
Вдалому полюванню також допомагала **списометалка**, яка удвічі збільшувала дальність польоту списа.

Людина розумна досягла великих успіхів у обробці каменю та кістки.

Уже наприкінці палеоліту людина вміла розщепляти креміль двома способами: ударом по заготовці й притисканням. Відщеплені пластини використовували як ножі й скребла. Така обробка кременю економила матеріал, якого ставало все менше.

Виготовлення знаряддя праці притисканням

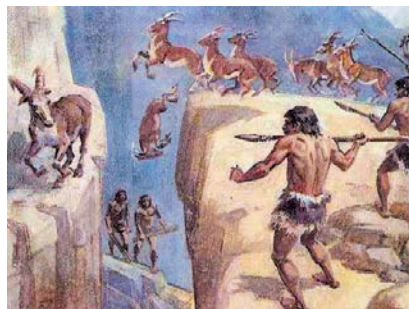
Полювання за часів мезоліту. Наскельний малюнок

Списометалка

Списи з кам'яними наконечниками

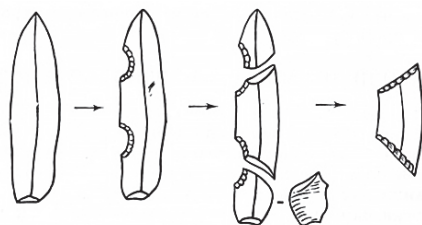

Загінне полювання

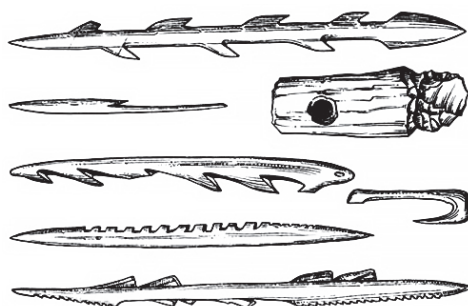

У мезоліті поширилось виготовлення невеликих (розміром до 2 см) загострених каменів, учені називають їх **мікролітами**. Ці камені вкладали в дерев'яні та рогові оправы, які було зручно тримати в руці.

Вижити людині розумній допомагало також **рибальство**, яке теж належить до привласнювального типу господарювання. Спочатку людина збирала водорості й молюсків. Згодом навчилася забивати рибу за допомогою списів і гарпунів і, нарешті, ловити її сітками та вудками. Кроманьйонці майстрували дерев'яні човни зі стовбура, вперше застосовуючи для цього тесла. Також навчились робити плоти з дерева або в'язок очерету.

Мікроліти

Рибальські знаряддя доби мезоліту

1. Порівняйте за малюнком спис і гарпун. У чому їх відмінність?
2. Чому гарпун був особливо важливий під час полювання на велику рибу? Які переваги лука і стріли порівняно зі списом і великою палицею?

6. Житло первісних людей

Первісні люди вели досить рухливий спосіб життя. Вони змушені були мандрувати в пошуках їжі й тому на одному місці перебували недовго. Селилися переважно біля водойм. **Місця, де зупинялися первісні люди, вчені називають стоянками.** Перші такі стоянки знайдено в Африці, в Олдувай-

ській ущелині. Там відкрито і перше відома в історії житло первісної людини. Припускають, що воно мало вигляд навісу, зробленого з жердин і трави.

Неандертальська людина, на відміну від людини вмілої та пітекантропа, робила житла з кісток мамонта та інших тварин, рогів оленів, адже в Європі за льодовикового періоду майже не було дерев. Черепи мамонтів, вкопані в землю, слугували міцною основою житла. У них вставляли бивні й зверху клали роги оленів, кістки тварин і палиці. Потім житло вкривали шкурами тварин.

Біля помешкань археологи знаходять господарські ями для зберігання м'яса тварин і кісток. Кістки використовувалися не лише як будівельний матеріал, а й як паливо. Житло надійно захищало первісних людей від хижаків і негоди. У гірських районах люди пристосовували під житла печери.

*Житло первісних людей
із кісток мамонта (реконструкція)*

7. Перехід первісної людини до землеробства та скотарства

Завдяки використанню вогню, винайденню лука і стріли, освоєнню рибальства первісні люди урізноманітнили своє харчування, навчилися захищати себе від холоду та хижаків. Поступово їхнє життя ставало тривалішим, в результаті чого зростає чисельність населення планети. Якщо австралопітеків 3 млн років тому, за оцінками вчених, налічувалося близько 1 млн, то кроманьйонців — 8 тис. років тому — близько 5,5 млн осіб.

Озброєний луком і стрілами, списом і ножем первісний мисливець полював уже більше тварин. Він спустошував природу тієї місцевості, де проживав. Тварин ставало все менше, камінь, придатний для виготовлення знарядь праці, було все важче знайти. Постає проблема виживання первісної людини.

Зрештою, тисячолітній досвід і нагромаджені знання про навколишній світ підказували вихід із складного становища. **Первісна людина почала не тільки брати в природи, а й відновлювати її багатства. Відбувся перехід до відтворювального господарства.**

Люди давно помітили, що насіння рослин, яке потрапляло в пухкий ґрунт, за якийсь час проростало. Також вони зрозуміли, що маленьких звірят, знайдених під час полювання, не слід вбивати. Люди почали свідомо висівати насіння та приручати і розводити тварин. У мезоліті, однією з найперших, приручили собаку.

[www.bohdan-digital.com/
dodatok/007.pdf](http://www.bohdan-digital.com/dodatok/007.pdf)

Поступово люди одомашнили ві-вцю, свиню, козу, велику рогату худобу, коня, одnogорбого верблюда. Свійські тварини давали людям м'ясо, молоко, хутро, вовну.

Так поступово в неоліті первісні люди перейшли від збиральництва і полювання до землеробства і скотарства, тобто від привласнювальних методів господарювання до відтворювальних. Цей перехід англійський археолог Гордон Чайлд (1892–1957 рр.) назвав **неолітичною революцією**. Землеробство поширилося на землях із найбільш сприятливими умовами: теплим кліматом, родючими ґрунтами, там, де були в наявності дикі злаки. Такі умови були на територіях, які отримали назву **«родючий півмісяць»**. Тут вирощували горох, жито, ячмінь, пшеницю. На берегах річки Хуанхе у Китаї 7 тис. років тому почали вирощувати просо та сою. На Американському континенті 5 тис. років тому навчилися культивувати кукурудзу, гарбуз, квасолю тощо.

Стоянка мисливців

Будівництво житла

«Родючий півмісяць» — так називають територію Палестини, Лівану, Сирії, Центральної і Південної Туреччини, частини Двoріччя, Ірану та Середньої Азії. Саме тут уперше почали вирощувати зернові культури та одомашнили тварин.

Перехід до землеробства й скотарства, на думку вчених, визначив майбутнє людства. Відтепер з'явилися перспективи для збільшення необхідної для життя людини їжі. Землеробство забезпечувало людину постійною кількістю необхідних продуктів, виробництво яких вона могла контролювати. Скотарство було не лише джерелом м'яса, шкіри й жирів, але, згодом, коли людина навчилася доїти худобу, і молочних продуктів. Худоба стала також використовуватися під час оранки, перевезення вантажів, а значно пізніше для верхової

Неолітична революція — історичний період переходу в епоху неоліту від привласнюючого до відтворюючого типу господарства, це пов'язано з виникненням землеробства і скотарства.

їзди. Нові форми господарювання зробили можливим осіле життя. Внаслідок цього з'явилися селища з добротними оселями й господарськими спорудами.

Успішний розвиток відтворювального господарства в добу неоліту зробив можливим значне зростання населення земної кулі: за цей час воно збільшилося з 5 до 80 млн осіб.

- Дику вівцю було одомашнено 1 тис. років тому на землях Туреччини, Ірану, Іраку, дику козу — 10 тис. років тому на території Ірану, дикого тура — 8,5 тис. років тому в Туреччині, дикого кабана — 9 тис. років тому.

8. Знаряддя праці періоду неоліту

У неоліті з'явилися кам'яні сокири для вирубування чагарників і дерев.

Із каменю виготовляли й землеробські знаряддя праці. Замість палиці-копачки, що слугувала для викопування із землі поживних корінців, землероб почав користуватися **мотикою**. Це була палиця із загнутим кінцем чи гачком із кості або рогу.

Згодом з'явилося **рало**. До гострої палиці прив'язували мотузку. Одна людина тягла за мотузку, а інша палицею розпушувала землю. У борозни, які утворювалися, кидали насіння. Збирали врожай серпом, виготовленим із дерева або кістки з крем'яними вставками. Потім зерно розмелювали на пласкому камені-зернотерці, а пізніше винайшли жорна.

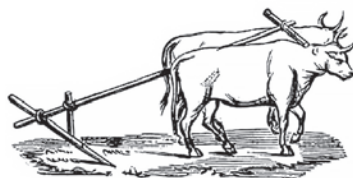
9. Виникнення ремесел

Ще однією формою відтворювального господарства, що набуло поширення у неоліті, стало **ремесло** — гончарство, ткацтво тощо.

У неоліті людина для виготовлення посуду почала використовувати новий матеріал — **глину**. Спочатку зроблений із глини посуд люди висушували на сонці. Через деякий час вони зрозуміли, що глиняні вироби, обпалені на вогні, набагато міцніші, а отже, слугуватимуть довше. Так людство винайшло **перший штучний матеріал — кераміку**.

Перший глиняний посуд був простим за формою, мав гостре або округле дно. Ліпили його руками з глиняних стрічок у так званий джгутовий спосіб й обпалювали на відкритих вогнищах. Для міцності у глиняне тісто додавали пісок, траву, товчені черепашки.

Зовнішню поверхню посуду прикрашали орнаментами з різноманітних ямок, прокреслених ліній, відбитків гребінцевого штампу тощо.

Рало

Мотика

Із винайденням у IV тис. до н.е. (понад 5 тис. років тому) **гончарного круга** посуд виготовляли у більшій кількості, урізноманітнюючи та вдосконалюючи його форми.

З плетіння народилося мистецтво ткацтва. Спочатку плели з вовни або волокон диких рослин, сукали міцні мотузки, сплітали сітки для риболовлі. Поступово навчилися прясти нитки. Їх виготовляли з тих самих матеріалів, що й мотузки. Тонкі нитки, щільно переплетені, утворювали тканину, яка була еластичнішою, приємнішою на дотик, аніж шкіра, з якої раніше виготовляли одяг. Тканину також легше було зшити. Давні ткачі робили дерев'яну раму, на ній прив'язували рядами багато ниток, які слугували основою тканини, а потім їх переплітали іншими нитками. Цей пристрій був найдавнішим **ткацьким верстатом**.

10. Обмін

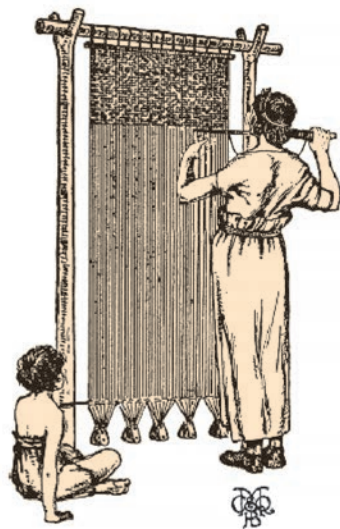
Не завжди у людини було все потрібне для виготовлення знарядь праці чи для обробітку землі. Інколи не вистачало матеріалу, або людина не мала достатньо часу чи вмінь, щоб виготовити необхідні речі. Між окремими родами зароджується обмін матеріалами, знаряддями та результатами праці. Так, археологи дослідили, що вже в палеоліті камінь від місць добування у Середземномор'ї перевозили за сотні кілометрів. Скотарі й землероби також обмінювалися виробленою ними продукцією: шкурами, вовною, м'ясом, молоком, зерном, овочами, а також ремісничими виробами. Можливо, тоді й виникло запитання: «Скільки кам'яних сокир потрібно віддати, щоб отримати взамін бика?». Так з'явилася потреба в предметах, якими первісна людина користувалася так само, як ми користуємося грошима. Ними могли бути як невеличкі мушлі каурі, так і великі тварини, наприклад бики. Обмін був першим кроком до виникнення торгівлі.

Неолітична кераміка (посуд)

Гончарний круг

Ткацький верстат